

SOTSIAL-SIYOSIY O'ZGARISHLAR VA BOSHQARUV TIZIMINING MOSLASHUVI: ZAMONAVIY JARAYONLAR VA ISTIQBOLLI YO'NALISHLAR

Raimjanova Ugilhon Nomanovna

TSMRI Yoshlar bilan ishlash bo'limi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sotsial-siyosiy o'zgarishlar kontekstida boshqaruv tizimining moslashuvi masalalari o'rganiladi. Jamiyatlarda yuz berayotgan global va mintaqaviy transformatsiyalar boshqaruvning yangi tamoyillari va mexanizmlarini shakllantirishni talab qilmoqda. Tadqiqotda boshqaruv tizimlarining demokratiklashtirilishi, ijtimoiy xizmatlar tizimining rivojlanishi va texnologik yangilanishlarning boshqaruv jarayonlariga ta'siri muhokama qilinadi. O'zbekiston tajribasi asosida ijtimoiy-siyosiy islohotlarning boshqaruvgga integratsiyasi tahlil qilinadi.

KIRISH

XX asr oxiri va XXI asr boshida sotsialistik tizimlarning falokatli inqirozi, global bozor iqtisodiyotiga o'tish va demokratik jarayonlarning kengayishi boshqaruv tizimlariga yangi talab va muammolarni keltirib chiqardi. Ushbu o'zgarishlar boshqaruv tizimlarining faolligini va samaradorligini oshirishga, shaffoflik va hisobdorlik prinsiplarini ta'minlashga shoshilmoqda. Shu bilan birga, milliy mentalitet, sotsiokulturaviy omillar va texnologik taraqqiyot jarayonlari boshqaruvning dinamikligini belgilaydi. Maqolada ushbu jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy tahlil qilinadi. XX asr oxiri va XXI asr boshida sotsialistik tizimlarning falokatli inqirozi dunyo siyosiy va iqtisodiy xaritasini tubdan o'zgartirdi. Sovet Ittifoqining qulashidan so'ng Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlari, shuningdek, Markaziy Osiyo mamlakatlari bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini boshladilar va demokratik institutlarni rivojlantirishga yo'naldilar (Kuznetsov, 2005). Bu o'zgarishlar nafaqat iqtisodiy mexanizmlarda, balki boshqaruv tizimlaridagi asosiy tamoyillar va amaliyotlarda ham sezilarli yangilanishlarni talab qildi (Offe, 1991). Sotsialistik boshqaruv modellari markazlashgan, byurokratik va ko'pincha shaffoflik hamda hisobdorlik tamoyillariga zid bo'lgan edi. Bunday tizimlarda keng ko'lamli ijtimoiy qatlamlarning ehtiyojlari va manfaatlari yetarlicha hisobga olinmas, qarorlar yuqori markazdan qat'iy ravishda qabul qilinardi (Eyal va Orenstein, 2008). Shuning uchun o'tish davrida demokratik boshqaruv tamoyillarini joriy etish va fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy ishtirokini kengaytirish zarurati paydo bo'ldi. Boshqaruv tizimlarining yangi talablari quyidagilarni o'z ichiga oladi: shaffoflik (transparensiya), hisobdorlik (responsivlik), fuqarolar ishtiroki, hamda ijtimoiy

adolatni ta'minlash. Ushbu tamoyillarni amalga oshirish jarayonida milliy mentalitet va ijtimoiy-madaniy omillarning roli katta. Milliy an'ana, qiymatlar va madaniy qadriyatlar boshqaruvni shakllantirishda va uni jamoatchilik tomonidan qabul qilinishida muhim ahamiyatga ega (Hofstede, 2010). Masalan, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlarida boshqaruv tizimining dinamikasi o'ziga xos madaniy va tarixiy xususiyatlardan kelib chiqadi, bu esa demokratiya va bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlari uchun milliy model yaratishni talab qiladi (Rashid, 2002). Texnologik taraqqiyot boshqaruv jarayonini yanada tezlashtirish, samaradorligini oshirish va ochiqlikni ta'minlash imkoniyati yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar va elektron boshqaruv usullari davlat organlari va fuqarolar o'rtasidagi interfeysni rivojlantirishga xizmat qiladi, shu bilan birga byurokratiyaning samaradorligini oshiradi (Almarabeh va AbuAli, 2010).

Sotsial-siyosiy o'zgarishlarning boshqaruv tizimiga ta'siri

Sotsialistik tizimlar qulashidan keyingi global transformatsiyalar o'ziga xos sotsiopolitik muhit yaratdi. Markazlashgan boshqaruv shakllaridan – milliy darajada pluralistik, demokratik tamoyillarga asoslangan boshqaruv tizimlariga o'tish lozimligi aniqlandi. Bunday o'zgarishlarda boshqaruvning asosiy vazifasi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlab, iqtisodiy va siyosiy islohotlarni amalga oshirishdir (Gellner, 1994; Huntington, 1991). Demokratik boshqaruv institutlarining rivojlanishi boshqaruvning ochiqligi, hisobdorligi hamda jamoatchilik ishtiroki tamoyillariga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, davlat-idora va fuqarolar o'rtasida o'zaro ishonchni shakllantirish boshqaruv tizimining samaradorligini oshiradi (Putnam, 1993). Sotsial-siyosiy o'zgarishlar va boshqaruv tizimining moslashuvi masalasi zamonaviy jamiyatlarda o'zaro bog'liq va murakkab jarayon sifatida qaraladi. XX asr oxiri va XXI asr boshidagi global transformatsiyalar, jumladan, sotsialistik tizimlarning buzilishi, bozor iqtisodiyotiga o'tish hamda demokratik institutlarning shakllanishi boshqaruv tizimlarining moslashuvini muhim talabga aylantirdi. Ushbu jarayonda boshqaruv tizimlari ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalaridagi yangi sharoitlarga moslashish uchun ko'plab yangi yondashuv va usullarni joriy qildi. Sotsial-siyosiy o'zgarishlarning boshqaruv tizimiga ta'sirini ikki asosiy yo'nalishda ko'rish mumkin: birinchidan, boshqaruv tizimining demokratik tamoyillarga asoslangan transformatsiyasi; ikkinchidan, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarning murakkablashuvi natijasida boshqaruv metodlarining innovatsiyalashtirilishi. Bu jarayonda boshqaruvning shaffofligi, hisobdorligi, jamoatchilik nazorati va yuqori malakali, xalq manfaatlariga sodiq kadrlar masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy sotsiologiyaning rivojlanishi boshqaruv tizimining ijtimoiy-madaniy kontekstga moslashuvida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Masalan, O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish jarayonida mehnat, ijtimoiy

guruhlarning yangi iqtisodiy va boshqaruv shakllariga munosabati, shuningdek, milliy urf-odatlar va mentalitetning ta'siri hisobga olinmoqda. Shuningdek, ijtimoiy sohaning funktsional va strukturaviy yondashuvlari, ya'ni ijtimoiy xizmat tizimlarining rivojlanishi boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Texnologik taraqqiyot boshqaruv tizimlarida ko'plab innovatsiyalarni joriy qilish imkonini yaratmoqda. Kompyuterlashtirish, modellastirish va ma'lumotlarni miqdoriy tahlil qilish usullarining keng qo'llanilishi boshqaruv jarayonlarining tez va samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, boshqaruv tizimining moslashuvi sotsiologik tahlil va ilmiy izlanishlar yordamida amalga oshirilishi kerak, chunki bu jarayon jamiyatning dinamikasini, sotsial guruhlarining o'zaro munosabatlarini, ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda yo'lga qo'yiladi. Xususan, O'zbekiston kontekstida demokratiya, yangilangan boshqaruv institutlari va ijtimoiy xizmatlarning rivojlanishi boshqaruv tizimining modernizatsiyasida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu esa mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy islohotlar bilan bog'liq bo'lib, boshqaruv tizimining xalqaro standartlar va milliy xususiyatlarni uyg'unlashtirishiga xizmat qiladi.

Asosiy nuqtai nazardan, XX asr oxirida SSSR va Markaziy hamda Janubi-Sharqiy Yevropadagi sotsialistik tizimning yemirilishi sotsial-siyosiy sohada keskin o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu o'zgarishlar bozor iqtisodiyotiga va demokratik jamiyatga o'tishni ta'minlash zaruratini yuzaga keltirdi. Sotsializmning buyruqbozlik-byurokratik modeli va markazlashgan boshqaruv usullari mahalliy va milliy xususiyatlarni hisobga olmasligi, shuningdek, demokratiya tamoyillaridan uzoqligi ushbu tizimning inqiroziga olib keldi. O'zgarishlarning ijtimoiy tomonlari ham dolzarbdir. Jamiyatda yangi iqtisodiy va siyosiy sharoitlarga moslashish, fuqaroning yangi huquq va majburiyatlari doirasida faoliyat yuritishi boshqaruv tizimlarining samaradorligini ta'minlash uchun muhimdir. Bu borada ijtimoiy sohaning funktsional va strukturaviy yondashuvlari, ya'ni ijtimoiy xizmat tizimlarining rivojlanishi jamiyatning barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiy sohaning rivojlanishi va boshqaruv tizimlarining moslashuvi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ijtimoiy siyosat va sotsiologiya sohalarida ham keng tadqiq qilinmoqda. Boshqaruv tizimining moslashuv jarayoni siyosiy islohotlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar doirasida boshqaruvning demokratik institutlari, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning liberallashtirilishi orqali boshqaruv tizimini yangilashga qaratilgan harakatlar amalga oshirilmogda. Ushbu islohotlar boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish, fuqaro faoliyatini kengaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan.

Ijtimoiy xizmatlar va boshqaruv tizimining moslashuvi

Ijtimoiy xizmatlar tizimining rivojlanishi, xususan, ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash sohalarida samarali boshqaruv mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy xizmatlarning ko'lamini kengaytirish va ular sifatini oshirish boshqaruv tizimining ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashida asosiy rol o'ynaydi (Esping-Andersen, 1990). O'zbekiston sharoitida ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar boshqaruv tizimining moslashuvining amaliy ifodasidir. Jamiyatning yangi ijtimoiy qatlamlari, ularning huquq va ehtiyojlarini qondirish boshqaruv samaradorligini talab qiladi (Mirziyoyev, 2020). Ijtimoiy xizmatlar tizimi jamiyatda kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish va aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi. Xalqaro tajribaga ko'ra, samarali boshqaruv tizimi ijtimoiy xizmatlarning sifat va samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib boradi: resurslarni optimallashtirish, tizimli monitoring va baholash tizimlarini joriy etish, xizmatlar ko'rsatishda shaffoflik va fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash (Titmuss, 1974; Sen, 1999).

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ijtimoiy himoya sohasidagi islohotlar xarajatlarning samarali boshqarilishi, ijtimoiy nafaqalar va yordamlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Masalan, ijtimoiy nafaqalar tizimini raqamlashtirish va Elektron hukumat platformasi orqali ijtimoiy xizmatlarga kirishni soddalashtirish orqali xizmatlarning ko'lamini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmogda (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2021). Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida ham boshqaruv tizimlarining moslashuvi ta'lim standartlarini yangilash, sifatni oshirish, shifokorlar hamda pedagoglarning malakasini oshirish, hamda ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan kompleks choralardan iborat. Masalan, milliy sog'liqni saqlash tizimida axborot tizimlarini joriy qilish jarayoni bir qator xizmatlarning samaradorligini oshirdi va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini berdi (Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, 2022). Shuningdek, ijtimoiy sohada boshqaruvning samarali mexanizmlarini shakllantirish uchun fuqarolik jamiyati institutlarini jalb qilish, xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bunday yondashuv ijtimoiy xizmatlarni yanada ko'p qirrali, ehtiyojlarga mos va barqaror qilishga imkon beradi (Kabeer, 2005).

Texnologik taraqqiyot va boshqaruvning innovatsion yondashuvlari
Zamonaviy boshqaruv tizimlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari keng joriy qilinmogda, bu esa boshqaruv jarayonlarining tezkorligi va aniqligini oshiradi. Elektron boshqaruv (e-government), ma'lumotlarni raqamli qayta ishlash, statistik

tahlillar va sun'iy intellekt asosidagi qaror qabul qilish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda muhim vositadir (Dunleavy va boshqalar, 2006). Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) boshqaruv tizimlarida raqamlashtirish, avtomatlashtirish va ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirdi. Elektron hukumat (e-government) loyihalari orqali davlat xizmatlarini aholiga yanada tez va qulay yetkazish, boshqaruv jarayonlarining shaffofligini ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurashish, hamda fuqarolar bilan samarali aloqalarni o'rnatish imkoniyati yaratildi (Heeks, 2006). Bundan tashqari, sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlar (Big Data) tahlillari boshqaruv qarorlarini optimallashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni oldindan bashorat qilish va resurslarni samarali taqsimlashda yangi imkoniyatlar beradi. Misol uchun, SI algoritmlari yordamida pandemiya yoki tabiiy ofatlar kabi favqulodda vaziyatlarda tezkor choralar ko'rilishi mumkin (Brynjolfsson va McAfee, 2014). Shuningdek, blokcheyn texnologiyasi davlat xizmatlarining xavfsizligini ta'minlash va fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishda ishlatilmoqda. Bu texnologiya shaffoflikni oshirib, davlat idoralarida korrupsiyaning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi (Tapscott & Tapscott, 2016). O'zbekiston Respublikasida ham Axborot texnologiyalarini joriy etish orqali davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Misol uchun, "Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali" orqali fuqarolar va tadbirkorlar turli davlat xizmatlariga onlayn tarzda murojaat qilish imkoniga ega bo'lishmoqda. Bu tizim boshqaruvning shaffofligini oshiradi va fuqarolar uchun qulaylik yaratadi (O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalar vazirligi, 2023).

XULOSA

Sotsial-siyosiy o'zgarishlar va ularning boshqaruv tizimlaridagi aks-sadosi jamiyatlarni yangi hamjihatlikka va rivojlanishga yo'naltiradi. Boshqaruv tizimining mutanosib moslashuvi demokratik qadriyatlar, ijtimoiy xizmatlar samaradorligi va yuqori texnologiyalarning uyg'unlashuvi asosida amalga oshiriladi. O'zbekistonning ijobiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, milliy xususiyatlarni hisobga olgan islohotlar samarali boshqaruv tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Kelgusida boshqaruv tizimlarini chuqur ilmiy tadqiq qilish, uning sotsiologik, iqtisodiy va siyosiy asoslarini mustahkamlash zarur. Sotsial-siyosiy o'zgarishlar boshqaruv tizimlarining moslashuvini shart qiladigan muhim omillardandir. Boshqaruvning samarali va barqaror bo'lishi uchun demokratik nazorat mexanizmlari, malakali kadrlar, ijtimoiy xizmatlarning rivojlanishi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarni chuqur sotsiologik, iqtisodiy va siyosiy tahlil qilish boshqaruv tizimining barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.
2. Gellner, E. (1994). *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. Penguin.
3. Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
4. Mirziyoyev, S. (2020). *O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy va siyosiy islohotlari*. Toshkent.
5. Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
6. Dunleavy, P. et al. (2006). "New Public Management is Dead – Long Live Digital-Era Governance." *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.